

TÜRKÇE'DE KİŞİSİZ GİZLİ ÖZNE VE 'İNSAN'

Ümit Deniz Turan
Anadolu Üniversitesi

Türkçe, İtalyanca, İspanyolca, Yunanca, Korece, Japonca, Çince, vs. dilleri gibi gizli özneli bir dildir. Özne, eylemin sonunda bulunan kişi ve sayı çekim eklerinden anlaşılır. Örneğin, *Sen gazeteyi okuyordun* tümcesinde olduğu gibi özne açıkça belirtilebilir ya da *gazeteyi okuyordun* şeklinde gizli özne ile ifade edilebilir. Öznenin gizli ya da açık olması edimbilimsel ve tümce ötesi metin kurallarına dayanarak saptanır. Bu makalede bu edimbilim ve metin kurallarından söz edilmeyecektir. Konu ile ilgili okuyucular aşağıdaki kaynaklara başvurabilirler: Erguvanlı 1986, Enç 1986, Kerslake 1987, Ruhi 1992, Tın ve Akman 1994, Turan 1995a.

Bu çalışma Türkçe'de (1b) ve (2)'de görülen kişisiz gizli özne (ø ile gösterilmiştir) ve 'insan' ın kullanımları üzerine bazı gözlemleri özetlemek amacıyla yazılmıştır.

1. a. Yazık oldu Selim'e.
b. Üçüncü kez ø onu ameliyat etmek zorunda kaldılar.
2. İnsan burada iyi çalışır.

Örnek (1b)'de yer alan kişisiz gizli özne belirli kişilere göndergede bulunmak amacıyla kullanılmamaktadır. Yani, Selim'i kimin ya da kimlerin ameliyat ettiği ya önemli değildir, ya da kılıcı(lar)ın kimliği konuşucu tarafından bilinmemektedir. Ancak bağlamdan, öznenin bir ya da daha fazla sayıdaki operatör doktor olduğu çıkarımı yapılmaktadır. Örnek (2)'de ise, yine kişisiz bir özne, yani *insan* bulunmaktadır. Türkçe'deki *insan* İngilizce'deki *one* ve Almanca'daki *man*'a benzemektedir. Bu çalışmada *kişisiz özne* gönderge kimliği önemsiz olan belirtisiz bir grubun bir ya da daha fazla üyesini gösteren özne anlamında kullanılmaktadır.

Kişisiz gizli özneler, zorunlu olarak üçüncü çoğul kişi ekleri ile ifade edilirler. Oysa Türkçe'de (3)'de görüldüğü gibi üçüncü çoğul kişi eki açık özne bulunduğu hallerde zorunlu değildir (Göksel 1987):

3. Onlar Selim'i ameliyat etti(ler).

Örnek (3)'deki ne üçüncü tekil kişi eki ne de açık özne kişisiz özne olarak algılanamaz.

Türkçe'deki kişisiz gizli özne [+adıl, -artgönderici] ([+pronoun, -anaphor]) özelliğine sahiptir ve kılıcı yalnızca [+insan] olarak algılanır. Örneğin (4)'deki *yem yemek* hayvanlara özgü olması nedeniyle gizli özne [+insan] olarak işlemlenemez ve kişisiz olarak algılanamaz:

4. ø Yemlerini yediler.

Fakat, belirtili gizli öznelerin tersine, metiniçi ya da metindışı bir öğeye göndergede bulunmazlar. Bu yüzden öncül (antecedent) bir gönderge birimleri yoktur. Örneğin, (5c)'deki gizli öznenin metin içinde bir öncülü yoktur:

5. a. Günün birinde mürekkepçi onbeş gün hasta yattı
b. ve öldü.
c. ø Onu mahalle camiinin bir köşesine gömdüler.

(Memduh Esendağ. 1980. *Hava Parası*: 17)

Kişisiz gizli özne her zaman üçüncü çoğul kişi ekiyle ifade edilmesine karşın, eylemi birden fazla kişinin yaptığı anlamı taşımayabilir. Jaeggli (1986) İspanyolca'da *kapıyı çalıyorlar* gibi bir tümcedeki kişisiz gizli öznenin anlambilimsel olarak *birisi kapıyı çalıyor* tümcesiyle aynı doğruluk değeri (truth value) taşıdığını savunmuştur. Bu özellik, kişisiz gizli özneleri belirtili gizli öznelerden ayırır. Ayrıca, Türkçe'deki kişisiz gizli özne, İtalyanca ve İspanyolca'daki karşıtları gibi (bkz. Suñer 1983, Jaeggli 1986) edilgen bir tümcenin öznesi olarak kullanılmaz. Bu nedenle, (6)'daki edilgen tümcedeki gizli özne kişisiz olarak algılanmaz:

6. Dün ø tedavi edildiler.

Bunların yanı sıra, kişisiz gizli özne geçişsiz eylemlerle birlikte kullanılmaz. Bunun için (7) ve (8)inci örneklerdeki gizli özneler kişisiz özne anlamı taşımazlar:

7. Burada iyi çalışırlar.
8. Kışın tatile gitmezler.

Özetle, kişisiz gizli özne etken ve geçişli eylemli ve zaman çekimli tümcelerde kullanılabilir. Geçişsiz eylemle kullanılabilen kişisiz özne, (9) ve (10)'da görüldüğü gibi *insan* 'dır:

9. İnsan burada iyi çalışır.

10. İnsan kışın tatile gitmez.

Kişisiz gizli özne, *insan*'ın tersine, konuşucuyu eylemin dışında tutar. Örneğin (1b) ve (5c)'deki gizli özneler konuşanın dışında bir grubun üyesi ya da üyeleri olarak algılanır. Oysa (9) ve (10)'daki örneklerde konuşucu kendisinin de dahil olabileceği bir grubun eyleminden söz etmektedir.

Her iki tip özne arasındaki başka bir fark daha vardır. Gizli özne artgöndericiyi bağladığı zaman, kişisiz adıl olamaz. Oysa ki, *insan* bir artgöndericiyi bağlayabilir. Örneğin (11)'deki gizli özne kişisiz olarak algılanabilir: Ancak, (12)'deki gizli özne *kendisi* artgöndericisini bağladığı için kişisiz anlamını yitirmiştir. Buna karşın, (13)'deki kişisiz *insan* aynı artgöndericiyi kişisiz anlamını yitirmeden bağlayabilir:

11. ø Seni burada iyi tanıyorlar.
12. ø Kendilerini iyi tanımalılar.
13. İnsan kendini iyi tanımalı.

Ayrıca, kişisiz gizli adıl değişik zamanlı tümcelerde yer alabilir; ancak *insan* geniş zamanlı ya da -mEll ve -EblI gibi kipler içeren tümcelerde kullanılır. Bu fark (14) ve (15)'inci örneklerde görülmektedir:

14. ø Bakanı güldürdüler.
15. a. *İnsan bakanı güldürdü.
b. İnsan bakanı güldürür.
c. İnsan bakanı güldürmeli.
d. İnsan bakanı güldürebilir.

Sonuç olarak, yukarıda sıralanan özelliklerden de anlaşıldığı gibi, kişisiz gizli özne ve *insan* sözdizimsel ve anlamsal olarak birbirlerinden farklı ortamlarda kullanılırlar ve sözdizimsel ve anlambilimsel açıdan işlevleri farklıdır. Bu farkların kapsamlı bir kuramsal incelemesi bir başka çalışmaya bırakılacaktır (değer diller için bkz. Jaeggli 1986, Dubinsky ve Nzwanga 1994). Aşağıda, *insan*'dan söz edilmeyecek, ancak kişisiz öznenin niçin açık özne ile değil de gizli özne ile ifade edildiğine kısaca değinilecektir.

Turan (1994, 1995a, 1995b ve diğerleri) Türkçe'deki gizli adılların açık adıllardan farklı işlevlerini incelemiştir. Bu çalışmalarda, öznel ve nesnel açık adıllar (ben, sen, o, vs. ve onu, onları, vs.) ancak belirtili oldukları zaman ve gönderge amacıyla kullanılırlar. Bu nedenle, Türkçe'de hiç bir açık adıl göndergesiz durumlarda kullanılmaz, ama gizli bir adıl belirtisiz ve göndergesiz olarak kullanılabilir: Örneğin *siz hiç fil gördünüz mü?* sorusuna cevap olarak *Hayır, hiç ø / (*onu)*

görmedim denilebilir. Yanıt tñmcesinde göndergesiz ve belirtisiz gizli bir nesnel adıl kullanılabilir, ama açık adıl kullanılmaz. Aynı şekilde, Türkçe'de hiç bir açık adıl bağlı değişken (bound variable) olarak kullanılmaz. Örneğin *Herkesi [*onunı / kendisinini / øi en iyi olduğunu] düşünüyor* ve *Herkesi [(*)onuı / kendisini seven] insanları sever* tñmcelerindeki *onun* ve *onu* açık adıları nicelik taşıyan ad öbeği (quantified NP) *herkes* tarafından bağlanamaz. Oysa İngilizce'de belirtili *him* adılı *Everybodyı loves the people that like himı* tñmcesinde *everybody* 'herkes' tarafından bağlanabilir. Üçüncü ve son olarak, yine İngilizce'deki belirtili adılların tersine, Türkçe'de hiç bir açık adıl tembellik adılı (bkz. Geach 1968, Bosch 1983) olarak kullanılmaz. Örneğin *Maaşınıı karısına veren adam (*onuı) / øi metresine veren adamdan daha akıllıdır* ve İngilizce karşılığı olan *A man who gives his paycheckı to his wife is more clever than the man who gives itı to his mistress* tñmcelerindeki üçüncü tekil kişi adılları tembellik adıllarıdır. Konuşucu bu tñmcelerde adıllarla ve *maaş* ad öbekleriyle değişik öğelere göndergede bulunmaktadır ve Türkçe'de açık adıl *onu*, İngilizce'deki karşıtı *it* adılının tersine bu tñmcede kural dışıdır. Oysaki aynı tñmcede gizli adıl kullanılabilir. Açık ve gizli adıllar arasındaki bu gönderge farkları ve iş bölümü neden Türkçe'deki kişisiz adılın gizli özne olması gerektiğini açıklamaktadır. Çünkü, daha önce de belirtildiği gibi kişisiz adıllar belirtili değildir ve metinde önceden belirtilmiş ya da metin dışında belirgin kişilere gönderge amacıyla kullanılmazlar.

Kaynakça

- Bosch, Peter (1983). *Agreement and anaphora : A study of the role of pronouns in syntax and discourse*. New York: Academic Press.
- Dubinsky, Stanley ve Mazemba Nzwanga. (1994) "A challenge to Burzio's generalization: impersonal transitives in western Bantu" *Linguistics* 32: 47-64.
- Enç, Mürvet (1986). "Topic Switching and pronominal subjects in Turkish" D. Slobin ve K. Zimmer (haz.) *Studies in Turkish linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Erguvanlı-Taylan, Eser (1986). "Pronominal versus zero representation of anaphora in Turkish" D. Slobin ve K. Zimmer (haz.) *Studies in Turkish linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Geach, Paul (1968) . *Reference and generality*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

- Göksel, Aslı (1987) "Distance restrictions on syntactic processes" H.E. Boeschoten ve L.T. Verhoeven (haz.) *Studies on modern Turkish*. Tilburg University Press.
- Jaeggli, Oswaldo (1986) "Arbitrary Plural Pronominals" *Natural Language and Linguistic Theory* 4.
- Kerslake, Celia (1987). "Noun phrase deletion and pronominalization in Turkish" H.E. Boeschoten ve L.T. Verhoeven (haz.) *Studies on modern Turkish*. Tilburg University Press.
- Ruhi, Şükriye (1992). "Zero NP Anaphora versus Full NP anaphora in Turkish" 6.ıncı Uluslararası Dilbilim Konferansında sunulan bildiri. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Suñer, Margaret (1983) 'Proarb' *Linguistic Inquiry* 14.
- Tiin, Erkan and Varol Akman (1992). "Anaphora in Turkish: A Computational Framework" 6.ıncı Uluslararası Dilbilim Konferansında sunulan bildiri. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Turan, Ümit D. (1994) "Zero object arguments and referentiality in Turkish". Uluslararası 7.inci Türk Dilbilim Konferansı'da sunulan bildiri. Mainz, Almanya.
- Turan, Ümit D. (1995a) *Null vs. overt subjects in Turkish*. Pennsylvania Üniversitesi doktora tezi, Philadelphia.
- Turan, Ümit D. (1995b) "Definite zero and overt objects in Turkish" The Linguistics Association of Great Britain Bahar Toplantısında sunulan bildiri. Newcastle-upon-Thyne, İngiltere.